

O paradoksnosti i tragici čovjeka

Ivan Supičić*

1. Čovjek i paradoks

Od starogrčkoga filozofa Zenona iz Eleje do zen budizma paradoks i pojam paradoksa prisutni su tisućljećima u filozofskoj misli Istoka i Zapada. No prisutni su i u duhovnoj praksi. Čak su cjelokupna čovjekova povijest i životna realnost paradoksalne, paradoksalan je dapače i sâm čovjek kao duhovno biće, pa i svijet prirode — da ne kažemo i kozmos. Nikolaj Berdjajev jednu je od svojih najvrjednijih i najvažnijih knjiga o “određenju” ili pozivu čovjeka nazvao u podnaslovu ogledom paradoksalne etike (Berdjajev, 1931). Nedavno i na hrvatski prevedena knjiga Cypriana Smitha o duhovnom putu jednoga od najdubljih i najvećih mistika svih vremena Meistera Eckharta nosi — ne bez razloga — naslov *Put paradoksa* (Smith, 2020). I sama Biblija vrvi paradoksima koji često izmiču racionalnoj analizi, a osobito pak samo Evanđelje, koje je u mnogim aspektima *par excellence* paradoksalno, kao i njegova etika. Etika koja ne bi bila paradoksalna teško bi se istinskom etikom mogla nazvati, jer se simplificirano “bijelo–crno” suprotstavljanje dobra i zla ne bi moglo lako održati pri iole dubljim uvidima u ljudsku i univerzalnu realnost, koja je također paradoksalna. Dobro i zlo se naime katkada prepleću do te mjere da je često gotovo nemoguće posve precizno razlučiti njihove uzroke i istodobno postojanje, kako u čovjeku tako i u ljudskim odnosima.

Paradoksalni nisu dakle samo neka protuslovlja ili izričaji na mentalnoj, intelektualnoj razini. Paradoksi postoje u samoj srži prirodnih i ljudskih stvarnosti, u njihovoj naravi, upravo stoga što one nisu apsolutne, nego relativne, promjenljive u vremenu i prostoru, i što su njihove sastavnice, u unutaršnjoj svezi koju konstituiraju, i suprotnosti i suprotstavljenosti. Paradoksi leže već u samim najelementarnijim stupnjevima fizičkoga postojanja: neki bi nam fizičari možda rekli da ih čine već samo postojanje materije i anti–materije, a mistici da se protežu na razne načine i do visova duhovnoga postojanja. Neki bi pak možda opravdano pretpostavili da i u samom Božanskom Biću postoje paradoksalne konflagracije svjetlosti. I, na kraju, što nam jamči da naši racionalni uvidi i duhovna iskustva mogu doseći visine i dimenzije koje su beskrajno iznad njih?

* Ivan Supičić, akademik, redoviti član HAZU. E–adresa: supicic.ivan@gmail.com

Što se pak tiče naših “prizemnijih” ljudskih realnosti, paradoksalni mogu biti i blagi, jedva primjetljivi događaji i zbivanja, koji ne uključuju dublja dijalektička suprotstavljanja, ali mogu dobiti i dramatične, čak tragične razmjere, koje bismo, poput jednoga od najdubljih hrvatskih mislilaca 20. stoljeća Željka Mardešića, mogli nazvati čak rascjepima. On je uostalom svoju najvažniju i najopširniju knjigu (892 stranica) naslovio *Rascjep u svetome* (Mardešić, 2007).

Dakako, paradoksi se sve do svojih krajnosti, rascjepa, tiču i profane, svjetovne sfere, ne samo religijske i duhovne. Tako da je nakon izlaska te Mardešićeve knjige bio održan u Zagrebu jedan znanstveni skup koji je nosio naslov *Rascjep u svetome i svjetovnome*, što je bila itekako paradoksalna, ali svakako i pertinentna tema.

2. *Paradoksi našega vremena*

Sadašnji je trenutak ljudske povijesti izrazito tragično paradoksalan. Svi su njezini trenutci uostalom i bili u mnogočemu slični, posebni i neponovljivi, paradoksalni te jedni na druge nesvedivi. Danas se više ne vjeruje u cikluse “vječnoga ponavljanja”, u cikličnost ljudske povijesti. Prošli smo kroz teško vrijeme korona–pandemije na svjetskom planu, a u nekim dijelovima naše zemlje i kroz dramatično “postpotresno” vrijeme. Mnoga su razdoblja u prošlosti bila u mnogočemu općenito svjetla i blistava, ali i teška, mučna i mračna. A naše je doba ispunjeno, vjerojatno više od drugih, ne samo mnogim dosad neslućenim i nezamislivim pozitivnim postignućima, nego i traumatizirano krajnje prijetećim i zlokočnim pojavama i događajima kakvih dosad nikada nije bilo. Naše je doba u mnogočemu jedinstveno.

Znatan dio problema iz prošlih vremena, koje su pojedinci i skupine, razne političke, religijske i civilne zajednice i pokreti, narodi i države, i stvarali i nastojali barem dijelom riješiti, i nadalje postoji kao neriješen. A na njih su se nadovezali novi, neki još teži tereti i sjene. Unatoč nesumnjivo visoko pozitivnim i izvanrednim postignućima novijih povijesnih razdoblja na mnogim poljima mudrosti i znanja te općenito civilizacije i kulture, kao i napose tehnike i tehnologije, njih su, kao i one prije njih, sve do danas istodobno pratile najveće, katkad i kobne prirodne i društvene katastrofe i pošasti: potresi, poplave, suše i požari; bolesti, glad i bijeda; zaostalost, neznanje i predrasude; teške zablude, fanatizam i isključivosti, a tako i neprihvatljive društvene i druge nejednakosti i nepravde, politička presizanja i traženja dominacije; netrpeljivost, neprijateljstvo i mržnja; okrutni progoni i ubijanja, ratni sukobi i razaranja, svirepa nasilja svih vrsta. Ukratko, kao što je to snažno istaknuo Željko Mardešić, suvremeni je svijet već dugo mnogostruko društveno, politički, interesno i idejno “*nepodnošljivo podijeljen*”, obilježen moralnim relativizmom, praktičkim materijalizmom, hedonizmom i ideološkom isključivošću. I u tome stoji jedan od njegovih tragičnih paradoksa.

No, suvremeni svijet nije samo u sebi tragično podijeljen, nego je i unutar sebe duboko suprotstavljen. Nije tu dakle riječ samo o posve razumljivim i povi-

jesno neizbježnim, takoreći “prirodnim” različitostima i razlikama između raznih etničkih i društvenih skupina, religija, jezika i kultura te mentaliteta i pogleda na svijet, kao i o nejednakom stupnju njihove razvijenost na mnogim područjima, koliko o tome što su te razlike i različitosti, a najčešće i interesi, kako u prošlosti tako i u sadašnjosti, prerasle u izvore nesnošljivosti i sukoba, dovodeći često i do “nespojivosti” suživota, često vezane uz puku biološku opstojnost, životni prostor i borbu za ekonomski, politički, pa i fizički opstanak, već od elementarnih, egzistencijalnih temelja pa do onih “viših” aspekata, u vezi s identitetskim pitanjima raznih manjih ili većih narodnih i društvenih skupina i cjelina. Suprotstavljenost životnih interesa i nasušnih bioloških potreba čovjekovih dovela je tijekom povijesti ne samo do podjela, nego i do monumentalnih sudara. Podignuta na kolektivnu, ili kao danas čak na globalnu razinu, ta suprotstavljenost često je postala glavnim razlogom, ali i izlikom za neprimjerena i agresivna presizanja.

3. *Od paradoksa do paroksizma*

U jednom svojem tekstu Jean d’Ormesson se upitao, a da nije dao decidiranoga odgovora, je li 20. stoljeće u tom pogledu bilo različito i bolje ili gore od onih koja su mu prethodila. Uza sve ostalo, bilo je to doba dvaju velikih *svjetskih ratova* i dvaju *kobnih totalitarizama*, vrlo sličnih jedan drugomu, koji su ga tragično obilježili: boljševičko–komunističkoga i nacionalsocijalističko–fašističkoga. A sve do danas i doba niza drugih ratnih sukoba i vladavina diktatorskih tiranija. Bilo je to jedno od najblistavijih stoljeća u ljudskoj povijesti, ali i jedno od najmračnijih i najkrvavijih: stoljeće silnih progona i svirepih ugnjetavanja čovjeka; vrijeme nasilničkih revolucija, genocida i koncentracijskih logora, od nacističkoga Dachaua do paklenoga Auschwitzta, stravičnoga Holokausta, kao i doba sovjetskih gulaga, od onih najzloglasnijih u Sibiru do Solovječkih otoka u sjeverozapadnoj Rusiji, masakra mnoštva nedužnih ljudi od Kambodže i Ruande u Aziji i Africi te mnogo bliže nama, do praga naših domova, od Jasenovca i nakon Bleiburga do Vukovara, Škabrnje i Srebrenice (da se spomene samo njih). Surovi ratni sukobi i stradanja nedužnoga civilnoga stanovništva, osobito Arapa i Kurda, nastavljaju se nažalost i u 21. stoljeću od Afganistana do Libije, Iraka i Sirije, Izraela i Palestine.

Kao što je to istaknuo Gabriel Marcel, 20. je stoljeće bilo doba “pobune ljudi protiv ljudskoga”, a Emmanuel Mounier pak — doba “etabliranoga nereda” i “organiziranoga kaosa”, koje nažalost traje još i danas. Genocid je pak postao realnost koja se zbila u raznim dijelovima svijeta, kao primjerice već početkom 20. stoljeća od strane soldateske njemačkih kolonijalista u afričkoj Namibiji. Nemilosrdni kolonijalizam i prodaja crnačkoga roblja iz Afrike u Americi, koji su doveli već u prošlim stoljećima do silnih patnji i pogibije velikoga broja nedužnih ljudi, posebno su porazno poglavlje zločinačkoga, sramotnoga i krajnje nehumanoga iskorišćivanja ljudi i naroda od strane europskoga tobože *kršćanskoga svijeta*, koji je to bio znatnim dijelom samo nominalno i deklarativno jer s istinskim

kršćanstvom nije u tome imao ama baš ništa zajedničkoga, nego mu je praktički bio sušta suprotnost i negacija.

4. *Neprihvatljivi rascjepi*

Uz to, u 21. stoljeću svjedoci smo jedne druge pojave, one rastućega totalitarizma ekstremne ekonomske diktature te neoliberalnoga novčarstva i neokapitalizma, kojima robuju ljudska mnoštva na cijelom planetu i koji rezultiraju tragičnim nejednakostima, nepravdama i razdorima u društvu. A u nekim dijelovima svijeta politički i ideološki totalitarizam i nadalje postoji. Dok milijarde ljudi jedva žive, a premnogi, čak mnogobrojna djeca, svakodnevno gladuju i umiru u neimaštini, bijedi i zaostalosti ili od niza bolesti, osobito u Africi, malobrojne multimilijarderske skupine pojedinaca, obitelji i organizacija gomilaju silna bogatstva. Države i mnogi privatni industrijski kompleksi ulažu pak golema sredstva u naoružanje, a nuklearna prijetnja samouništenja čovječanstva nije nestala. To je taj tragičan i zločinački “svijet” o kojem je Krist rekao da je “već osuđen”. A pesimisti i cinici bi možda rekli da bi kolektivno samoubojstvo ljudskoga roda nakon sve njegove dosadašnje tragične povijesti moglo biti doista i njegov “logičan” kraj!

U međuvremenu, nastavlja se kao rezultat materijalne pohlepe pogubno zagađivanje i uništavanje širokih razmjera prirode i njezinih resursa, primjerice golemih površina (pra)šuma od Brazila do Indonezije, što ugrožava iole normalan i zdrav život čak na globalnoj razini. Sve je to krajnje neprihvatljivo! Kao što ističe i papa Franjo, današnjemu su svijetu potrebne radikalne promjene za koje kaže da ih i trebamo i hoćemo (Franjo, 2015). Ali i više od toga: nije dovoljno htjeti, nego treba i djelovati!

Suvremenomu je svijetu prijeko potrebna radikalna i, moglo bi se reći, gotovo permanentna revolucija, ali ne kao ideološki mit (pisan velikim, a ne malim početnim slovom), nego kao niz neprestanih konkretnih reformi, preobrazbi, modernizacija i novina, stavljanja u pitanje svih starih i preživjelih poredaka, okoštalih struktura, ustaljenih nereda, te raskidanja s njima. I to zato što koče održivost, boljitak i napredak čovjekova individualnoga i kolektivnoga života. Nužna je kreativna i smiona izgradnja jednoga novoga društvenoga reda i poretka u istinskoj službi općemu, zajedničkomu dobru za cjelokupno čovječanstvo! I to s onu stranu svih državnih granica i varijanti kapitalističkoga i komunističkoga sustava. To je monumentalna globalna i univerzalna zadaća.

5. *Buđenje svijesti i duha*

No, tih promjena neće biti ako ne dođe i do korjenitih pomaka u ljudskoj svijesti i stavovima, do uspona u savjestima, srcu i dušama ljudi te ako ti pomaci ne budu istinski i autentični, novo buđenje i probuđenost *duha*. Riječ je o bitnom, golemom i permanentnom zadatku cjelokupne povijesti čovjekove, koji danas

poprima osobite, za budućnost svijeta globalne razmjere. Riječ je o utoliko težoj zadaći koliko joj se inercija okamenjenih, ali i nekih novih struktura i društvenih odnosa te političko–socijalnih interesa, danas nesumnjivo i sasvim očito snažno odupire, kao što je takva inercija to činila uvijek i u prošlosti.

Već je početkom 20. stoljeća Charles Péguy lucidno, pošteno i snažno istaknuo, pogadajući suštinu stvari, da će »Revolucija biti *moralna* ili da je neće biti«. Kao da se pribojavao da bi mogla biti nemoralna, protuljudska, nehumana i promašena, što je i bila: ponajprije ona najveća, komunističko–boljševička (kao i neke druge, koje su slijedile njezin trag). Dakako, bila je riječ o društveno–političkoj revoluciji koju je dobar dio, osobito radničkoga svijeta, kao i lijevo orijentiranih intelektualaca, očekivao, podupirao i pripremao.

Nakon gotovo dvostoljetnoga bezdušnoga izrabljivanja radničkoga svijeta u Europi (počev od Engleske), stvaranja siromašnoga i u bijedu gurnutoga proletarijata europskih zemalja, radikalne nepravde kapitalističkoga sustava, koji je trebalo rušiti već od 19. stoljeća, zbila se povijesna tragedija monumentalnih razmjera izdaje toga istoga proletarijata i radničke klase, koje je nastupajuća “Revolucija” trebala osloboditi umjesto da ih strovali u novo ropstvo totalitarne političke diktature, jednopartijskoga i ideološkoga jednonumlja, potpune pravne nesigurnosti, neslobode i sustavnoga terora nad stotinama milijuna ljudi, koji ju je doveo do “arhipelaga gulag” (A. Solženjicin) i gušenja, satiranja i uništavanja ljudskoga dostojanstva, osobnih sloboda i čovjeka dostojnoga života u jednom novom društveno–političkom sustavu, koji se od Europe do Azije od svojih početaka do kraja pokazao daleko gorim i strašnijim od onoga prijašnjega, kapitalističkoga, kojemu se suprotstavio. Revolucija te vrste bila je dakle definitivno nemoralna i protuljudska, promašena i otuđena u potpunu suprotnost onomu što su njezini vode lažno nagovještavali da bi trebala donijeti društvu i njegovim najbrojnijim slojevima. Rušeći neprihvatljivo uspostavila je neodrživo! A (neo) kapitalistički ju je sustav, premda donekle promijenjen i “poboljšan” postupnim uvažavanjem određenih socijalnih prava i uvođenjem znatnih demokratskih reformi, paradoksalno, nadživio sve do u 21. stoljeće, nju i monstrozni politički sustav što ga je uspostavila.

Bez ikakvih pojednostavljenja i jednostranosti, i našem se povijesnomu vremenu, kao i nizu prethodnih razdoblja, mora priznati postojanje u pojedinim segmentima i kretanjima, kada ih je bilo, paralelnih odnosno istodobnih nastojanja prema unapređenju, boljitku te ostvarivanju nužnih promjena i pravednijih odnosa i stanja, uz negativne tendencije s kojima su se često paradoksalno prepletali. Tako su nerijetko pozitivna rješenja i koraci prema naprijed bili pomiješani s nazatcima, promašajima i neuspjesima: na njivi su ljudske povijesti, prema biblijskoj paraboli, ujedno rasli i doticali se i “kukolj” i “pšenica”. Nikolaj Berdjajev mogao je tako u određenom smislu opravdano govoriti o “istini i laži” komunizma. No, konačna je totalna povijesna laž i zločinačka praksa komunizma daleko premašila njegovu početnu relativnu i djelomičnu teorijsku istinu i pozitivne motive u reakciji spram nepravdi kapitalističkoga sustava. Kada pak Berdjajev govori o “dostojanstvu kršćanstva i nedostojnosti kršćana”, ta se nedostojnost

sigurno ne tiče svih kršćana, a tako ni božanskoga elementa oku nevidljive Kristove univerzalne duhovne zajednice (ili Crkve) kakvu je izvorno navijestio i koja obuhvaća sva vremena i čitavo čovječanstvo, dakle sve ljude, a da njihov golem dio to uopće ni ne zna. Kao što, prema Carlu Gustavu Jungu, postoji “kolektivno nesvjesno”, sasvim sigurno postoji i “kolektivno duhovno”.

No, s druge strane, bilo bi licemjerno ne priznati kolika su sramotna nedjela počinili kroz povijest mnogi kršćani, a ne samo oni koji to nisu bili, zapravo oni koji su se takvima, prema Maritainovim riječima “deklarativno i dekorativno” predstavljali i nazivali, a da u zbilji svojim životom kršćani nisu “vitalno i realno” bili. I to osobito oni koji su se našli na istaknutim crkvenim položajima moći i vlasti, ali katkada ujedno i u civilnom društvu: kako su duboko i porazno izdali duh kršćanstva i iznakazili evandeosku poruku, zahvaćeni neduhom svjetovnosti, moći i novca, kao i zloćudnoga klerikalizma. Trebala su nažalost proći stoljeća pa da se barem dio toga zla s najviših mjesta s kršćanske strane otvoreno prizna, ponajprije od niza najistaknutijih kršćanskih intelektualaca i mislilaca 20. stoljeća (poput jednoga Maritaina, Rahnera, Mouniera i Berdjajeva), a potom i od Drugoga vatikanskoga sabora i Ivana Pavla II. To valja istaći i zato jer smo još i danas svjedoci odurne pohlepe za položajima moći i utjecaja, novčanih privilegija i zloraba te monstruoznih zločina pedofilije, kao i odbijanja prijeko potrebnih pozitivnih promjena u crkvenim strukturama, ali i šire, od upravo spomenutoga nakaradnoga i još uvijek virulentnog klerikalizma. To se više–manje i u prošlosti posebno ticalo onih neuzorno uzoritih “prinčeva” Crkve, kako ih se osobito nekad nazivalo, baš kao i svjetovne političke vladare, što su katkada i sami ujedno bili i s kojima su se često tijesno vezivali ili su im se čak i podvrgavali neprimjerno im služeći.

S druge strane, nebrojeni su, mali, obični i često posve nezapaženi ljudi, laici, svećenici, redovnici i redovnice, kao i mnogi poznati najviši umovi, filozofi i znanstvenici te osobito mistici bili ljudi korektnoga i uzornoga ili čak svetoga života, koji su živjeli i posvetili sav svoj vijek, vrijeme, snagu i rad služeći čovjeku i ljubeći Boga (što je isto), u čemu su, bez samoisticanja i traženja sebe, istinski pripadali ili bili bliski Kristovu duhu i bili mu slični (znali to ili ne). To ne priznati, poput nekih anti–teista, bio bi znak licemjerja koje je, kako je rekao La Rochefoucauld, »priznanje što ga opačina odaje vrlini«. A tako i ne priznati da je u ljudi svih vjervovanja i nevjerovanja bilo vrlo mnogo onih kod kojih su prevladavale ispravnost, dobrota i čovječnost. A one su bitne.

6. *Splet duhovnoga i svjetovnoga*

Spomenutim bi se pak zastranjenjima mogla dodati i druga povodenja za zamkama i napastima “ovoga svijeta”, sve do krajnjih i katastrofalnih, ne samo individualnih, nego i kolektivnih padova i zločina, u kojima su se lažno religijska i *par excellence* svjetovna sfera kobno prepletale, sve do međusobnih (često više politički, a ne religijski motiviranih) progona, ubijanja, ekskomunikacija i dugotrajnih ratovanja, kao primjerice nekad u Europi i još u 20. stoljeću u Irskoj,

između katolika i protestanata, a u novo doba u Aziji između hindusa i muslimana te među ovima između šijita i sunita, te drugih (a da o ranijim ratovima u srednjem vijeku između kršćanskoga i islamskoga svijeta i ne govorimo). Obuzetost pak svjetovnim, carevim a ne Božjim, potrajala je u takozvanom *kršćanskom svijetu*, koji kršćanski u nečemu jest a u mnogočemu često uopće nije bio, te kojega se nipošto ne smije poistovjećivati s *kršćanstvom* kao takvim, a pogotovo ne s *Evangelijem*, dosegla je sve do naših dana razne pojavne razine, osobito kod više rangiranoga kleričkoga personala, sve do sramotnoga oponašanja svjetovnih vladara s njima svojstvenim statusnim simbolima moći i raskošnoga odijevanja, s okruženošću skupocjenim dekorom te zaognutošću vanjskim sjajem ruha i predmeta, a sve to radi vlastitoga diferenciranja, samoisticanja i distanciranja. Pa kako se onda u ime osnovnoga poštenja i zdravoga razuma ne upitati u kakvoj je sve to vezi bilo kod takvih njihovih “nasljednika” sa skromnim i jednostavnim galilejskim ribarima i pogotovo, iznad svega, s njihovim božanskim Učiteljem, na kojeg su se tako olako mnogi pozivali i to još uvijek čine, i za čiju je haljinu surova rimska soldateska bacila kocku, a Njega nedužnog i golog razapela na križ?

U okviru faktički široko dekristijaniziranoga, ali i još uvijek raznim aspektima kršćanstva obilježenoga Zapada, sve to spominjemo zato što se to ne smije prešutjeti: naime, još uvijek živi pogubni mentalitet tolikih, a napose nekih viših kleričkih krugova, ali i drugih (pseudo)kršćana, koji se nisu dovoljno ili čak nimalo pomakli, ni nakon više od pola stoljeća otkad je zaključen Drugi vatikanski sabor, u smjeru prihvaćanja i življenja njegovih bitnih poruka i zasada. I, što je još tragičnije, koji uporno ustraju u ukopanosti u svoje neevandeoske ego–pozicije poistovjećujući tobožnju superiornost svoga (duhovnoga?) statusa te nekih struktura i institucija, fundamentalističkih shvaćanja, zastarjelih običaja i rutina, uključujući i niz preživjelih mentalnih shema, mentaliteta i predrasuda, s “Crkvom”, svodeći tako svime navedenim njezinu duhovnost, univerzalnost i izvorni duh na “*slovo Zakona*” i na sve njezinoj suštini posve suprotno, a to su stvarni *duh i praksa Ljubavi*. Kao što je to oštro formulirao Mardešić, »ako se kršćani ne ljube nisu učenici, nisu Crkva. [...] Od te ljubavi Crkva živi i od te ne–ljubavi Crkva umire. Postaje, u drugom slučaju, gangrenozno tkivo smrti i raspadanja, čudovište neslobode i grob istine« (Mardešić, 2007, 170). Premda bi trebala biti, da bi uopće bila ono što tvrdi da jest, ponajprije »Crkvom siromaha i zapostavljenih, Crkvom dobrote i milosrdne ljudskosti, Crkvom nade i radosti, Crkvom mirotvorstva, pomirenja i praštanja i Crkvom iskrena dijaloga sa suvremenim svijetom« (Mardešić, 2005, 935). Bez sveobuhvatnoga duha konkretne ljubavi prema svima i autentične duhovnosti — nje nema! Kršćani ne bi smjeli nikada zaboraviti da Krist nije bio ni prema čemu ekskluzivan osim prema ekskluzivizmu. No, sve spomenute kritičke napomene ni u čemu ne umanjuju neprijeporno velike stoljetne doprinose Crkve i kršćana kulturi, znanosti i obrazovanju, čak gospodarstvu (poput benediktinaca).

7. *Transcendiranje ega*

Napuštajući dakle te važne digresije, koje radi određenih pojašnjenja nismo mogli zaobići, valja istaći, kako bismo se vratili bitnomu, da su netom navedene deformacije, kao i niz drugih, izraz jedne široko rasprostranjene, temeljne slabosti ljudske naravi, na koju je posebno upozorio Paul Chauchard, naime čovjekove prirodne sklonosti k *otprirodenju* ili *otudenju*, koju se može prevladati jedino usponom i rastom *duha*, odmakom čovjeka od njegova urođenoga *ega*, osobito kad taj ego poprima patološke razmjere, i koji je pozvan nadilaziti, ne samo sukladno nekim drevnim duhovnim tradicijama, kao i znanstveno osnovanim otkrićima moderne psihologije, nego, daleko temeljnije, sukladno vrhunskim duhovnim uzorima čovječanstva, pa tako napose Isusom iz Nazareta i njegovim pozivom ljudima na duhovni rast i traženje “Kraljevstva Božjega”, koje ne postoji ovdje ili ondje, nego *u njima i između njih*, u duhovnoj sferi, u međuljudskim *odnosima*, što znači i pozivom na postupno, ali i korjenito umiranje *egu* ili na “transcendenciju *ega*” (Ken Wilber) u cilju punijega življenja Transcendencije u imanenciji. Vrlo slične ili bliske temelje imaju uostalom i druge (velike) religije i duhovnosti, poput one budističke.

Katkad se spominje kako su tri visoko istaknuta znanstvenika Židova svojim otkrićima i idejama obilježila moderni svijet: Marx na ekonomsko–povijesnom području, Freud na psihološkom, a Einstein na znanstveno–fizičkom. Nitko međutim nije, već davno prije njih, suočio čovjeka s *njime samim* dublje i šire od Isusa Krista, koji je radikalno postavio sva najosnovnija, sudbinska, bitna pitanja ljudske naravi i određenja, kao i čovjekova krajnjega i najvišega životnoga smisla, te pokazao primjerom vlastita života *put ljubavi* kao osnovu za konkretno razrješavanje tih pitanja i temeljnih problema na način koji je i danas aktualan, a takvim će i ostati, dok god bude čovjeka, za sve sredine i za sva vremena. Ta konkretna životna sastavnica temelj je čovjeka dostojna, sretna i ispunjenoga života. Ako se stoljećima vjerovalo da se »među sinovima ljudskim nije rodio veći od Isusa« (Ernest Renan), to je i zato što je ljubavlju prema čovjeku kao putu, ali i kao cilju, dao nenadmašivi i vrhunski, konkretni životni primjer. U toj je ljubavi *aktualnost* Isusa Krista stvarna i danas.

8. Što je “srce”?

Dakako, s onu stranu svakoga idealiziranja, svake jednostranosti i simplificiranja, složenost je ljudske naravi, društva i povijesti takva i tolika da svaka njezina razina i aspekt u svim vremenima, pa tako i u ovom našem, traže da se njihovi problemi rješavaju konkretno i realno, u okviru mogućnosti, upravo na tim razinama i u tim aspektima, uzimajući u obzir njihovu posebnost, bez traženja, kao što ističe Anselm Grün, ikakva po definiciji čovjeku teško ostvariva perfekcionizma. Ne mogu se samo ljubavlju rješavati svi ljudski problemi. Ali ljubav ostaje u pozadini temelj svega. Postoji, naime, jedna konstanta ili dimenzija, više ili manje

prisutna u svim povijesnim razdobljima, a to je već spomenuta konstanta ili dimenzija *duha, svijesti, duše* ili *srca* — kako ju god, uza sve nijanse, nazivali i koja je nezanemariva, nezaobilazna i nezamjenjiva. A u njezinu temelju je ljubav. Ona ne traži perfekcionizam, ali ustrajan uspon k dobru ili rast duha svakako da, i tiče se dakako ponajprije čovjeka pojedinca, no i njegovih zajednica. I u 20. stoljeću ona je bila, ako i ne dovoljno uvažena i cijenjena, itekako u rastu i prisutna.

Kao što opravdano ističe američka autorica Cynthia Bourgeault, na Zapadu smo »navikli doživljavati srce kao središte emocionalnog života, ali u klasičnim tradicijama unutarnjega buđenja, to nije tako. Srce je, prije svega, organ duhovne percepcije« (Bourgeault, 2019, 223). Pa, ako je ikojemu vremenu to trebalo, a jest, našem pogotovo osobito treba ono što je Henri Bergson nazvao već početkom 20. stoljeća *supplément d'âme* — “dodatak duši” — ili ono što bismo nama danas bližim rječnikom nazvali *duhovnom dimenzijom*. To je onaj “faktor plus” koji se izdiže iznad svih instinktivnih, emocionalnih i racionalnih aspekata u čovjeku, čimbenik koji ga više od svih drugih čini potpunim čovjekom, duhovnim, a ne samo tjelesnim bićem i svime onim kako se kroz povijest nazivalo čovjeka — *homo sapiens, homo faber, homo ludens, homo politicus, homo religiosus...* To sve čovjek dakako jest, ali nije samo to. Činjenica zvana “čovjek” i postojanje čovjeka kao duhovnoga bića, koja čini najdublju, najkorjenitiju i najvažniju razliku između njega i svih drugih poznatih nam živih stvorenja na Zemlji, uopće ne isključuje, nego naprotiv uključuje sve te njegove upravo navedene aspekte, ali uključuje *par excellence* i sveprožimajući duhovni aspekt, tu najvažniju, najvrjedniju, vrhunsku transracionalnu (ne iracionalnu!) sastavnicu koja se nadovezuje i nadograđuje na sve ostale, ali ih i nadilazi, nadvisuje i integrira čineći više od svih ostalih čovjeka čovjekom, a njegovu ljudskost čovječnošću. Duh i duhovnost su ono bitno što bismo, prema naslovu jedne knjige Mortimera J. Adlera, mogli nazvati onim što, spram drugih živih bića, čini bitnu »razliku čovjeka i razlikom što ju ona čini« (Adler, 1993).

9. Duhovna dimenzija

Duhovna je dimenzija u čovjeku dakle najvažnija i bitna premda dakako nije i jedina. Ona nije tek vanjski ili površinski aspekt njegova bića i življenja, nego je način postojanja, njegova *dubina* koja prožima *cjelinu*, konstituira njegovu unutarnju bitnost, njegovu “dušu” ili “srce”, ono što ga temeljno čini onime što jest u samom sebi i u kontekstu svega što ga okružuje. Čovjek ili, preciznije, ljudska osoba je, prema drevnoj definiciji, *id quod est perfectissimum in tota natura* (“ono što je najsavršenije u cijeloj naravi”). Duhovna je dimenzija bitni integralni, konstitutivni ontološki element čovjeka. Čovjek “bez duha” ne bi uopće bio čovjek, a svijet bez duhovnosti vodi neminovno u raščovječenje, u *svjetovnost* koja je uzrok uniženja, stradanja i upropaštenja čovjeka i čovječanstva. Ona je negacija čovjeka i čovječnosti. A ta je negacija najveća tragedija naše ljudske povijesti. Jer i ne bio, dakako, savršen, čovjek je ne samo najsavršenije biće u cijeloj nam poznatoj prirodi nego je, u svojoj duhovno–psihološko–tjelesnoj cjelovitosti, i najvrjednije.

Stoga je i *personalizam* najopravdanija i najutemeljenija koncepcija čovjeka. I to ne individualistički, nego komunitarni personalizam, odnosno personalistički i komunitarni, *univerzalni humanizam*, koji valorizira i afirmira integralnog čovjeka kao osobno i društveno biće.

Nikolaj Berdjajev možda je imao pravo rekavši: »Istinski duhovni preporod u svijetu vjerojatno će započeti tek nakon što budu riješena elementarna nasušna pitanja ljudske egzistencije za sve ljude i narode; nakon što budu pobijedeni gorka nužda i ekonomsko ropstvo čovjeka« (Berdjajev, 1931). Ali i obratno: neće biti pozitivnih promjena u svijetu ako se pozitivno ne promijene i ljudi, ako one ne izniknu iz pozitivnih duhovnih promjena i sazrijevanja čovjeka: prvo bez drugoga neće ići. Duhovna je dimenzija sveobuhvatna, ona potpuno konstituira i situira cjelokupnost postojanja, sve do vrhovnoga osobnoga Bića (a ne, kako danas neki naivno govore, “Svemira”). Duhovni pogled pak obuhvaća ujedno sve ono što je ovdje i sada (*hic et nunc*) kao i pozadinu te neposrednosti, pa je zato i bogatiji i plodniji od (usko) racionalnoga (i empiričkoga) pogleda koji je dakako prijeko potreban, dragocjen i vrijedan, ali nije ni jedini, ni posljednji, ni najviši. Duhovni pogled uočava stvari u njihovoj punini i raste iz cjelovitosti bića, iz njegovih intelektualnih, intuitivnih, racionalnih i transracionalnih snaga, koje otvaraju širi put spoznaji i iskustvu. Takav pogled omogućuje *integralni* spoznajni zahvat i doživljaj, uočavanje i shvaćanje bića i postojanja, kao i dinamike zbivanja u nama, među nama i svega oko nas, svega onoga što postoji, niče, razvija se i živi, od najskromnijih do najviših realnosti fizičkoga, psihičkoga i duhovnoga svijeta. Nije tu riječ o pukoj racionalnoj spoznaji, nego, dublje, o iskustvu i doživljaju, o životnom razumijevanju i mudrosti, o potpunijem i sretnijem življenju. Prijeko je potrebno razlikovati *znanje*, *iskustvo* i *mudrost*. Riječ je tu o temeljnom poštovanju i divljenju što ih oni potiču pred svakim dobrom koje postoji u prirodi i u čovjeku, i još mnogo dalje i više od njih, u Univerzumu, dapače do njegova samoga Praizvora, Praiskona, Pratemelja...

No, da bi uopće moglo biti govora o ikakvoj duhovnosti, pogotovo “novoj”, valja shvatiti da kod te posljednje nije riječ o nekoj njezinoj suprotstavljenosti tradicionalnoj “staroj duhovnosti” ili, preciznije, “tradicionalnim duhovnostima”, nego o njihovu “produžetku” i dopunjenju te o njihovim nezaobilaznim temeljima, obogaćenima modernim duhovnim uvidima, kao i otkrićima suvremenih znanosti, napose psihologije, antropologije, sociologije i medicine. Nije tu riječ o ili–ili nego o i–i, o drevnoj i suvremenoj duhovnoj mudrosti Istoka i Zapada, o novom i starom — *nova et vetera*... Možda danas napose o susretu duhovnosti kršćanstva i budizma. A kršćanstvo je niklo, što nije beznačajno, upravo negdje na granici, između Istoka i Zapada.

10. Pogled u budućnost

Zaključno, svijetle i pozitivne duhovne težnje traže danas sveopću suradnju i solidarnost među ljudima različitih pogleda na svijet, obzirnost, uvažavanje, uzajamno poštovanje, dijalog i suradnju svih plemenitih duhovnih putova, kojih ima

mного, a ne ekskluzivnost i ego–pozicije, prijezir drugih mišljenja i zatvaranje samo u vlastite poglede i lažne dogmatske okove. Između ostaloga i u tom otvaranju i susretima trebala bi stajati bit jedne “nove duhovnosti”, jednoga novoga pristupa, stava i uzajamnosti koji su toliko potrebni današnjemu svijetu i čovjeku.

Na kraju, ne zanemarujući goruće i neriješene probleme suvremenoga čovjeka i svijeta, nemoguće je ne vidjeti ozbiljne, prijeteće sjene novih, golemih ugroza koje se nadvijaju nad budućnost. Čovjek i čovječanstvo nisu još riješili mnoge temeljne probleme iz prošlosti i sadašnjosti, a za budućnost ili iz nje prijeti im monstruoza opasnost zloporabe ideje o boljitku čovjekova života i o “poboljšanju” njega samoga koja bi *de facto* vodila u njihovu suprotnost, u samoubilačku “postljudskost”, u dehumanizaciju ili raščovječenje čovjeka kroz ideologiju i praksu ekstremnih smjerova tzv. transhumanizma. Ne upadajući u katastrofični strah pred određenim dostignućima tehnoloških inovacija, robotike i tzv. umjetne inteligencije, od kojih bi neke, možda napose u medicini, mogle biti u znatnoj mjeri plodotvorne i korisne za čovjeka, nemoguće je ne vidjeti kolika je tu opasnost od “prijelaza crvene linije”, od paralelnoga “pretvaranja” čovjeka u stroj i od njegova svodenja na roba ili robota bez ljudskosti, u nadomještanje čovjeka kakav jest “postčovjekom” kakav bi trebao postati. Čovjek još nije kroz svoju povijest ni izdaleka ostvario dovoljnu prijeko potrebnu praksu *integralnoga i univerzalnoga humanizma* (Maritain, 1989; Supičić, 2010), a neki bi ga već htjeli otpisati, odvući u bijeg od njega samoga, u lažni “transhumanizam”, u kobnu utopiju nadčovjeka (a u stvari podčovjeka) umjesto u realizaciju svečovjeka. To otvara krajnje ozbiljna pitanja o budućnosti, koja se već sada postavljaju i moraju postaviti...

No, osim budućnosti postoje i prošlost i sadašnjost. A one nam svjedoče o jednom od krajnjih paradoksa čovjekovih: to je da ljudsko biće stremlji prema tomu da bude sretno i radosno, dok je u stvarnosti kroz svu svoju povijest do dana današnjega opterećeno silnim nesrećama, trpljenjem, bolima i stradanjima. Budisti bi rekli da je život patnja, a kršćani da je ispunjen patnjom, ali da iza nje dolazi vječna Radost i Punina neprolaznoga života. Dostojevski je navodno jedanput ustvrdio kako bi sreća svijeta, ako bi ju trebalo zasnovati na suzama pa i samo jednoga jedinoga djeteta, bila neprihvatljiva. Što onda tek reći o suzama i nesagledivim patnjama bezbrojne djece i svih ljudi svijeta koji su bili žrtve društvenih nepravdi, ratova i progona koji su se zbili tijekom povijesti u tobožnjem traženju “boljega svijeta”? To je vrhunski tragični paradoks svih vremena, ne samo našega. Zašto tolike patnje, nepravde i stradanja? Zašto toliko boli i trpljenja kad im se ljudska narav suštinski protivi i čezne, usprkos njezinim nesavršenostima i slabostima, za onim što im je radikalno suprotno?

Završimo. Čovjek je paradoksalno i tragično biće. Njegova je tragika u tome što je svjestan svoje veličine i što tu veličinu ne može lako, a pogotovo ne potpuno ili potpunije doseći; što teži za ispunjenošću i srećom koje mu stalno izmiču; što podliježe sklonostima k posrnućima vlastite naravi i djelovanja; što je sposoban za najviše zanose misli i duha, a tako nesavršeno ih ostvaruje, dapače upada u najgore zločine, užase i gadosti, površnosti i trivijalnosti svoga patološkoga ega

umjesto da ga uspijeva dovoljno transcendirati. I što je u tome ne samo tragično nego i paradoksalno biće. Ali paradoksalno i u tome što svoje najplemenitije ciljeve katkada i ostvaruje, a to uvijek nanovo svjedoči veličinu njegova duha.

Kad bi bilo istinito, prema Nietzscheu, da čovjek teži za “dubokom, dubokom vječnošću”, a ona ne bi postojala, bio bi to ne samo najveći paradoks, nego i vrhunska tragedija čovjekova. Paradoksalno, čovjekova bi misao bila *besmisao*, a ne *misao*, kada bi naime smisao tražila, a njega ne bi bilo. Smrt — kako neki plitko i olako kažu — nije dio, nego je destrukcija i okončanje života. Ona mu se, kao najprirodnijoj i najsnažnijoj čovjekovoj težnji da zauvijek živi, radikalno suprotstavlja. No, okrutna smrti, gdje je “pobjeda tvoja”, gdje je “žalac tvoj” (sv. Pavao), ako je čovjek inkarnacija duha koji te transcendira i nadživljuje, a ne tek tragično i paradoksalno prolazno biće bez vječnoga određenja?! Materijalizam stravično ponizuje i umanjuje vrijednost čovjeka ograničavajući ga na njegovu prolaznost. Istinska duhovnost ga naprotiv vrhunski vrednuje, cijeni i uzdiže afirmirajući njegovu veličinu i dostojanstvo “odavle do vječnosti”...

Literatura

- Adler, Mortimer Jerome (1993). *The Difference of Man and the Difference It Makes*. New York: Fordham University.
- Berdjaev, Nikolai (1931). Николай Бердяев, *О назначении человека: Опыт парадоксальной этики*. Париж: Современные записки.
- Bourgeault, Cynthia (2019). *Molitva sabranosti i unutarne budenje*. Zagreb: Synopsis.
- Franjo (2015). Participation à la IIe rencontre mondiale des mouvements populaires: Discours du Saint-Père. *Le Saint-Siège* (9. srpnja). https://www.vatican.va/content/francesco/fr/speeches/2015/july/documents/papa-francesco_20150709_bolivia-movimenti-popolari.html (19.12.2023.)
- Mardešić, Željko (2005). Crkva i suvremeni svijet. *Bogoslovska smotra*, 75(3), 905–936.
- Mardešić, Željko (2007). *Rascjep u svetome*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Maritain, Jacques (1989). *Cjeloviti humanizam*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Smith, Cyprian (2020). *Put paradoksa: Duhovni život po učenju Meistera Eckharta*. Zagreb: Sandorf.
- Supićić, Ivan (2010). *Za univerzalni humanizam: Prema potpunijoj čovječnosti*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.